

Verleiding: niet
zomaar een detail

Het goede past ons
als een jas

Weten wij nog wat
genade betekent?

De meeste mensen deugen
WegWijs

- 4 **De meeste mensen deugen - niet | Louren Blijdorp**
Intro Louren Blijdorp zet tegenover het boek 'De meeste mensen deugen' een ander boek, vol van rauwe oorlogsmemoires. Dat boek laat zien dat wij mensen tot het ergste in staat zijn. De discussie tussen de beide schrijvers speelt zich volgens Blijdorp af in het hart van de gereformeerde leer.
- 8 **Het kwaad in vermomming | Louren Blijdorp**
Bijbelstudie Bregman worstelt ermee hoe het nu kan dat goede mensen verkeerde dingen doen. Zijn antwoord is dat die mensen verleid worden. Dat gebeurt als het kwade zich vermomt als het goede. Dat zit heel dicht tegen de Bijbel aan. Uit het verhaal van de zondeval blijkt hoe de Satan twijfel zaait en manipuleert.
- 12 **Houdt God misleide mensen verantwoordelijk voor hun daden? | Louren Blijdorp**
Verdieping Het kwade krijgt pas voet aan de grond als het zich voordoet als goed. Het kwade moet bedriegen, misleiden om mensen tot het kwade te bewegen. Maar de Bijbel spreekt anders. De mens heeft zich laten verleiden en is daar verantwoordelijk voor.
- 16 **Weten wij nog wat genade betekent? | Huib Noordzij**
En zó voort Over het begrip genade is de christenheid verdeeld. God schenkt mij, zonder enige verdienste van mijn kant, de volkomen voldoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus (HC). Calvijn zei hierover: "want zolang een mens nog iets heeft om zich te verdedigen, gaat er iets af van Gods eer".

Verder

Gedicht Ochtendgebed	11
Met luide Trom(p) BLØF	15
Verbeelding verwoord Een ladder naar de hemel?	18
Aan het Woord De Koran en het Evangelie	20
Boeken	21
Weetje & WWenzo	23
InZicht Week tegen Eenzaamheid	24
Multimediaal	26
In het volgende nummer	27

*Wie zal mij, ongelukkig mens,
 redden uit dit bestaan dat beheerst wordt door de dood? God zij
 gedankt, door Jezus Christus, onze Heer.
 Romeinen 7 : 24, 25a*

Getriggerd

An het einde van dit jaar, nu de dagen korter worden en de avonden langer, bieden wij u een nieuw nummer van *WegWijs* aan. De laatste van het jaar 2022.

En niet zomaar een nummer, maar eentje waar u vast eens wat dieper in zult willen duiken. Ik ga er van uit dat de titel 'De meeste mensen deugen' u aan het denken zet, dat dit thema u prikkelt en nieuwsgierig maakt. Ik werd er in ieder geval wel door getriggerd en vroeg me vooral ook af hoe dit zich verhoudt tot dat wat we vroeger leerden.

In dit themanummer gaat dominee Louren Blijdorp nader in op het boek 'De meeste mensen deugen', geschreven door schrijver en geschiedkundige Rutger Bregman.

In zijn boek, een dikke pil van 500 pagina's dat hij in 2019 schreef, probeert Bregman aan te tonen dat de mens evolutionair gezien geneigd is het goede te doen. Dat wordt, voorspelbaar genoeg, vooral problematisch als hij de Holocaust in beschouwing neemt. Bregman worstelt ermee hoe het kan dat goede mensen verkeerde dingen doen. Hij doet een hele zoektocht om die vraag te beantwoorden.

Wanneer u op zo'n koude winteravond in december dit thema met de daarbij behorende artikelen van ds. Blijdorp bestudeert zult u ongetwijfeld geboeid raken. Over dit onderwerp is veel te zeggen, veel te lezen en verder uit te diepen.

En hoe mooi is het om daarna met meerderen (uw partner, de kring of vereniging) hierover van gedachten te wisselen! Het verrijkt en verdiept uw geloofsleven.

Neem de tijd ervoor... wellicht twee of drie studiemomenten? Dat is dit thema waard. Vanaf deze plek wens ik u allen heel mooie en zingevende studiemomenten toe.

Ik wens u eveneens, namens alle medewerkers, goede kerstdagen en een gezegend 2023.

*Trudy van der Boom – Los
één van de twee voorzitters van Steunpunt Bijbelstudie*

*Bregman worstelt
ermee hoe het kan
dat goede mensen
verkeerde dingen doen*

De meeste mensen deugen – niet

Met stralende ogen komt ze op me af: “Ken je dit boek al?” ‘*De meeste mensen deugen*’. Een heerlijk boek rondom de vraag: zijn wij goede mensen? Deugen wij? Zijn we van nature goed? Als christen kun je er dan bij denken: als wij deugen, als wij van nature goed zijn, hebben we dan geen verlosser nodig, geen Messias, geen Jezus, geen kruis?

Rutger Bregman, journalist van de Correspondent, en zoon van een hervormde dominee, schreef in 2019 een boek over hoe mensen in elkaar zitten. En de stelling die hij wil bewijzen in dat boek is precies wat de titel beweert: de meeste mensen deugen. We denken vaak dat mensen diep van binnen slecht zijn. Maar, zegt Rutger Bregman, dat is helemaal niet zo. Diep van binnen zijn de meeste mensen geneigd om voor het goede te kiezen. Bregman noemt ons de homo puppy. Wij zijn de mensensoort die eigenlijk sociale, op gezelligheid gerichte, aabare types zijn. Wij gedijen het best bij vrede, harmonie en samen optrekken. Onder andere het christelijk geloof heeft ons geleerd om te denken dat we een slechte aard hebben, maar dat idee van de zondige mens is een uitvinding van de kerk om macht over mensen uit te kunnen oefenen, aldus Bregman. Er zijn wel slechte mensen, er zijn ook goede mensen die slechte dingen doen, omdat ze ertoe worden overgehaald of verleid, maar de meeste mensen deugen. Dit is de korte samenvatting van de dikke pil, die meer dan 350.000 keer verkocht. Men

is er laaiend enthousiast over. Jan Terlouw, Geert Mak, Dirk de Wachter, Beatrice de Graaf, allerlei intelligente,

Een heerlijk boek dus, een beetje zoals een zak chips. Niet gezond, maar wel ontzettend lekker

gestudeerde mensen zijn heel positief over dit boek. Het is niet cynisch, het is realistisch. We zijn niet slecht van nature, wij deugen. Een fijne, vrolijke, optimistische boodschap. Het valt met ons reuze mee! Een heerlijk boek dus, een beetje zoals een zak chips. Niet gezond, maar wel ontzettend lekker.

Wat veel minder mensen mee hebben gekregen is dat er ook een tegenboek in de boekhandel ligt. Een boek van Pieter van Os, ook een journalist, schrijft voor NRC en de Groene Amsterdammer. De titel van zijn boek is bijna net zo veelzeggend: ‘Liever dier dan mens’. Dit boek beschrijft een overlevingsverhaal van een jong

Joods meisje van ongeveer vijftien jaar in de tweede wereldoorlog. Het speelt zich af in het getto van Warschau en in de Pools-Oekraïense bossen. En alles wat deze Joodse holocaustoverlevende verteld heeft, wordt gecheckt aan de hand van kennis die we nu hebben over die tijd en plaats. Dit boek heeft een heel andere toon, donker, sinister, rauw. Het eerste verhaal gaat over een boer en boerin die vijf joodse onderduikers houden onder hun varkensstal. De Joden voeden zich met etensresten van het gezin, tussen de uitwerpselen van de varkens, drie jaar lang. Twee worden tijdens een uitstapje gedood, drie van de vijf overleven de oorlog en blijven tot twee dagen na de bevrijding onder dat varkenshok zitten. Dan keren ze terug naar hun huizen. Als bekend wordt dat deze Joden zijn teruggekeerd staan er binnen de kortste keren gewapende Polen op de stoep, die alle drie, vader, moeder en dochter vermoorden. Want de Polen denken dat de Joden rijk zijn, maar dat zijn ze niet. Als de gewapende Polen het Joodse gezin vermoord hebben, trekken ze naar de boer en boerin waar ze ondergedoken za-

ten. Ze slaan de boer zo hard dat hij enkele dagen later aan zijn verwondingen overlijdt. Ze denken namelijk dat hij het goud van de Joden ergens heeft, wat niet zo blijkt te zijn.

Als het boek van Rutger Bregman, *Wij mensen*, dan is het boek van Pieter van Os, *Een bittere pil*. Het is een aaneenschakeling van rauwe, gruwelijke al te menselijke oorlogsmemoires. *Wij mensen* zijn tot het ergste in staat. Pieter van Os heeft een essay geschreven, dat in het Nederlands Dagblad is verschenen waarin hij de vloer aanveegt met het boek van Rutger Bregman. De titel van het essay luidt: *'Deugen de meeste mensen? Dat is een zinloze vraag'*. Een veelzeggend citaat uit dat essay: *'Bregman schreef een lekker geschreven, hoopgevend boek zonder enige waarde voor het samenleven van mensen'*. In dat citaat lees je zijn, denk ik, grootste bezwaar: theoretisch schrijft Bregman een leuk, optimistisch hoopgevend verhaal, maar je hebt er niks aan. Bregman is volgens van Os iemand die op het strand zo naar de horizon staat te turen dat hij de strandpalen voor zijn

*'Deugen de meeste mensen?
Dat is een zinloze vraag'*

neus niet meer ziet. Zijn boek heeft geen werkelijkheidsgehalte. Wie beide boeken leest zal dit verschil onmiddellijk opvallen: Bregman komt met het grote verhaal. *'Een nieuwe geschiedenis van de mens'*, luidt zijn ondertitel. Van Os beschrijft het kleine verhaal. Hoe een Joods-Pools meisje de oorlog overleeft. En dat botst dus.

En zo heb je dus twee Nederlandse journalisten, schrijvend voor niet-religieuze of christelijke bladen, beide geen bijbelgeleerden, die een diepzinnige theologische discussie hebben over de aard van de mens. Hun

discussie speelt zich af in het hart van de gereformeerde leer, of wij van nature goed of slecht zijn. Het lijkt op Augustinus tegen Pelagius. Het is precies waar de Heidelbergse Catechismus, de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels zich alle drie over uitspreken: de aard van de mens. Deugen wij of is er iets mis met ons? Zijn wij een homo puppy of een homo hyena? De belijdenisgeschriften lijken niet direct in team Rutger Bregman te zitten. De meeste mensen deugen? Nee, de mens is een gevallen, verdorven zondaar. Deze stelling is gebaseerd op Bijbel-

teksten zoals: Genesis 6:5, Genesis 8:21, Romeinen 5:12, 7:21-23, 8:5-8, Matteüs 15:19 en Johannes 3:3.

Toch doe je Bregman veel te kort als je zijn boek snel afserveert. Hij doet namelijk veel moeite om het kwaad te duiden en zijn redenering komt dan heel dicht bij de bijbel. Hoe dat zit lees je in het volgende artikel.

.....

Louren Blijdorp is predikant van de GKv te Enschede-West

Zijn wij goed of niet goed geschapen? Onze gereformeerde voorvaders hadden daar een duidelijke, eensluidende opvatting over. Enerzijds: *'God heeft de mens goed en naar zijn beeld geschapen.'* (HC 3) *'Wij geloven dat God de mens uit het stof van de aarde geschapen heeft en hem gemaakt en gevormd heeft naar zijn beeld en gelijkenis: goed, rechtvaardig en heilig.'* (NGB art 14) *'De mens is oorspronkelijk naar het beeld van God geschapen...Hij was dus volkomen heilig.'* (DL 3/4 art 1). Maar anderzijds toch totaal verdorven geworden: *'naar mijn aard ben ik er op uit God en mijn naaste te haten'* (HC 2) *'Zijn wij zo verdorven dat wij helemaal onbekwaam zijn tot iets goed en uit op elk kwaad? Ja, behalve wanneer wij door de Geest van God opnieuw geboren worden.'* (HC 3) *'Want het gebod ten leven dat hij ontvangen had, heeft hij overtreden en door zijn zonde heeft hij de gemeenschap met God, die zijn ware leven was, verbroken. Zo heeft hij zijn hele natuur verdorven en daarmee de lichamelijke en geestelijke dood verdient.'* (NGB art 14) *'In plaats daarvan heeft hij over zich gehaald, wat zijn verstand betreft blindheid, verschrikkelijke duisternis en een onbetrouwbaar en verdorven oordeel, wat zijn wil en hart aangaat, slechtheid, opstandigheid en hardnekkigheid, en bovendien in al zijn verlangens onzuiver.'* (DL 3/4 art 1)

Samenvatting

Rutger Bregman heeft een boek geschreven over hoe de mensen in elkaar zitten. De ondertitel is 'Een nieuwe geschiedenis van de mens'. Diep van binnen zijn de meeste mensen geneigd om voor het goede te kiezen. Bregman noemt de mens homo puppy, een sociaal, op gezelligheid gericht en aibaar type mens. Louren Blijdorp gaat daar tegenin en wijst eerst op het boek, 'Liever dier dan mens' van Pieter van Os. Maar om de vraag te beantwoorden of wij deugen citeert hij uit onze belijdenisgeschriften. De mens is een gevallen verdorven zondaar. In het tweede artikel gaat hij in op Bregmans redenering om het kwaad te duiden.

HOOFD

- Wat houdt het in dat de mens naar het beeld van God is geschapen? Genesis 1:26-27; 5:1; 9:5-6, Psalm 8:4-9 En dat Jezus het beeld van God is? 2 Korintiërs 4:3-4; Kolossenzen 1:15; Filippenzen 2:6-11; Hebreeënen 1:3. Zie ook: Romeinen 8:29, 2 Korintiërs 3:18; Kolossenzen 3:9-11.
- Wat is er mis met de mens? Genesis 6:5, 8:21, Spreuken 20:9; Matteüs 15:18-19, Romeinen 3:12-15; 7:21-24.
- Hoe kan het dat er toch uitzonderingen zijn? Genesis 5:24, 6:9, Job 1:1.
- Is het goede doen voor elk mens bereikbaar? Deuteronomium 30:11-14, Psalm 1.
- Wat was er eerder, de mens of het kwaad? Zie ook Jesaja 14:12-14 en Ezechiël 28:12-18. Deze teksten gaan over menselijke koningen, maar ook over het kwaad erachter. Zie verder Judas 6, 2 Petrus 2:4.
- Lees Genesis 3. Lees je dit verhaal na de artikelen van Louren Blijdorp met andere ogen?
- Lees vraag en antwoord 8 van de Heidelbergse Catechismus. Kun je zeggen dat niet-gelovigen helemaal onbekwaam zijn tot iets goeds en uit op elk kwaad? Zie ook Genesis 20:11 en het verhaal daaromheen.

HART

- Rutger Bregman schrijft: als je altijd maar zegt tegen mensen dat ze slecht zijn, gaan ze zich daar ook naar gedragen. Werkt dat bij jou ook zo?
- Hoe komt het dat het kwade of het goede in de ene mens zoveel meer tot uiting komt dan in de andere?
- Zou in de kerk de zonde en slechtheid van de mens meer aandacht mogen krijgen? Of zouden we in de kerk juist meer aandacht moeten hebben voor goed doen?
- Hoe blijf je bewaard voor goedkope genade enerzijds en werkeilichheid anderzijds?
- Aan het eind van veel nieuwtestamentische brieven komt een gedeelte met praktische aanwijzingen voor, zie bijvoorbeeld Filippenzen 3:17-4:9; Kolossenzen 3:1; Tessalonicenzen 4. Kies een gedeelte uit. Lees het stukje voor stukje door en bespreek de vragen die bij je opkomen. Je kunt ook een ander 'praktisch' bijbelhoofdstuk kiezen. Bijvoorbeeld Matteüs 6. Vraagt God niet te veel van in zonde gevallen mensen?
- Galaten 5:23 noemt de vrucht van de Geest. Dit wordt vaak zo uitgelegd dat er één vrucht van de Geest is, namelijk de liefde, die zich uit in tal van deugden. Wie groeit in de liefde, groeit in deze deugden. Deugden zonder liefde zijn ondeugden. Bespreek de deugden in Galaten 5:23. Tot welke ondeugden verworden deze deugden zonder de liefde? Met welke deugden heb je de meeste moeite? Hoe zou je daarin kunnen groeien?

HANDEN

- Mensen laten zich makkelijk misleiden. Denk ook aan fake nieuws en complottheorieën. Hoe neem je je eigen verantwoordelijkheid hierin?
- Bregman geeft aan het eind van zijn boek tien leefregels:
  1. Bij twijfel, ga uit van het goede
  2. Denk in win-winscenario's
  3. Verbeter de wereld, stel een vraag
  4. Temper je empathie, train je compassie
  5. Probeer de ander te begrijpen, ook als je geen begrip hebt
  6. Heb je naaste lief, gelijk ook anderen hun naasten liefhebben
  7. Vermijd het nieuws
  8. Sla geen nazi (of: steek een hand uit naar je grootste vijand)
  9. Kom uit de kast, schaam je niet voor het goede
  10. Wees realistisch
 Een uitleg hiervan is te vinden in zijn boek of op internet. Met welke leefregel kun je wel wat? Waarom? Heb je voor jezelf ook een belangrijke leefregel? Vertel daar eens over.
- In zijn boekje 'Wat maakt een verzetsheld' vertelt Bregman over het leven van verzetsstrijder Arnold Douwes. Op een van de laatste bladzijden schrijft Bregman: "De meeste zelfhulpboeken gaan over hoe we ons leven leuker, gezonder, rustiger, mindfuller en makkelijker kunnen maken. Arnold leert om het onszelf en anderen niet makkelijker te maken, maar moeilijker." Maken we het onszelf te makkelijk in moreel opzicht?

Het kwaad in vermommings

Rutger Bregman wil in zijn boek aantonen dat wij mensen deugen, maar hij loopt er natuurlijk ook tegen aan dat wij ondertussen aardig wat hebben uitgespookt wat het daglicht niet kan verdragen. We doen wel echt hele foute dingen. Auschwitz en de hele holocaust lijken zijn stelling te ondergraven.

Hij worstelt ermee hoe het kan dat goede mensen verkeerde dingen doen. Hij doet een hele zoektocht om die vraag te beantwoorden. En dan komt hij hier uit: *‘Als je hard genoeg aan mensen trekt, als je hen bewerkt en boetseert, verleidt en manipuleert, dan zijn velen van ons tot het kwaad in staat. De weg naar de hel is geplaveid met goede bedoelingen. Maar het kwaad ligt niet aan de oppervlakte. Het moet met veel moeite omhoog worden gepompt. En belangrijker nog: het moet zich steevast vermommen als het goede.’* Dat is zijn conclusie. Wij mensen, wij gaan verkeerde dingen doen, als het kwade zich vermomt als het goede: *‘Auschwitz was het eindpunt van een langdurig historisch proces waarin het kwaad zich steeds beter vermomde als het goede. De homo puppy werd voorgelogen en geïndoctrineerd, gehersenspoeld en gemanipuleerd.’* En ook: *‘Als mensen voor het kwaad kiezen, dan voelen ze alsnog de behoefte zich te verschuilen achter leugens en clichés die suggereren dat het kwade toch goed is.’* Kortom: *‘De mens laat zich verleiden door het kwaad dat goed lijkt.’* Dat is in een paar citaten zijn

antwoord op de vraag waarom goede mensen verkeerde dingen doen. Omdat ze verleid worden, misleid, gemanipuleerd. Kortom, we tuinen erin. We denken dat we het goede doen, maar het is toch kwaad.

Bregman rept met geen woord over de duivel, de zondeval of Genesis 3. Hij heeft andere bronnen op basis waarvan hij zijn conclusies trekt. En toch als je dit leest als christen dan denk je: dit ken ik ergens van. Dit verhaal heb ik vaker gehoord. De reformator Maarten Luther zei: ‘De duivel is de aap van God.’ De duivel doet zich niet voor als de ultieme slechterik, maar hij aapt God na. Hij

Niemand minder dan Satan vermomt zich als een engel van het licht

vermomt zich, hij manipuleert en zo probeert hij de mens te overtuigen om het kwade te verkiezen alsof dat het goede zou zijn. Die zich vermommende duivel komen we in de bijbel

zelf ook tegen. Paulus zegt tegen de Korintiërs, in een soort van bijzin, maar toch: ‘Niemand minder dan Satan vermomt zich als een engel van het licht.’ (2 Kor. 11:14) Dan is het dus letterlijk de boze die zich voordoet als de goede. Bregman zit hier wel heel dicht tegen de bijbel aan, het ultieme kwaad vermomt zich alsof het goed zou zijn.

Ook het paradijsverhaal past in dit plaatje. Want de duivel komt in Genesis 3 niet zelf in eigen persoon, gehuld in de mantel der duisternis bij Adam en Eva op de koffie om vragen of ze misschien zich aan hem willen onderwerpen om dienaren van het kwaad te worden. De bijbel beschrijft de keuze van de mens voor het kwade heel anders. Satan gebruikt de slimste, de meest vindingrijke, verstandigste, handigste van alle dieren die God gemaakt heeft, de slang. Het woord dat de bijbel in Genesis 3:1 voor de slang gebruikt, sluw, is heel vaak een positieve aanduiding. Wie het verhaal kent vult het misschien automatisch negatief in, die listige slang, dat is een rotslang. Maar dit woord laat iets

Want de mens koos niet uit zichzelf,
vanwege eigen slechtheid voor het
kwaad, nee, de mens moest verleid
worden, gemanipuleerd, bedrogen,
misleid

anders zien, namelijk hoe gehaaid de duivel te werk gaat. Hij gebruikt een door God geschapen dier, sterker nog, een dier dat boven de andere dieren uitsteekt qua vernuft, qua slimheid. En dat ingenieuze dier gebruikt Satan als spreekbuis. En de slang legt hij de woorden in de mond. Niet zo van Adam, kies voor mij en kies tegen God, hup eet van die boom. Nee, die slang gaat eerst twijfel zaaien bij Eva: klopt het dat...? En als Eva dan in haar beantwoording begint te schuiven en het gebod van God toch net even anders omschrijft dan de Heer het zelf had gegeven, dan gebruikt die slang zo'n opening bij Eva. En wat de slang inbrengt zijn geen overduidelijke leugens, maar waarheden, grotendeels waarheden, maar dan toch net met een kleine draai eraan. Niet ronduit, maar slinks wordt Eva op het spoor gezet om toch anders tegen die boom en zijn vruchten aan te gaan

We zijn in oorspronkelijke gerechtigheid en heiligheid geschapen

kijken. In de terminologie van Bregman: de slang bewerkt, boetseert, verleidt en manipuleert. En zo krijgt Satan Eva, en in haar spoor Adam, van het goede naar het kwade.

Deze verleiding van de mens is in de bijbel niet zomaar een detail. Het is een fundamenteel punt. De mens kiest in de bijbel niet zelf voor het kwade, zoals de engelen, zonder invloed van buitenaf. Voor de gevallen engelen is er geen mogelijkheid tot verzoening, voor de gevallen mens wel. Voor de gevallen engelen is er

geen weg terug naar God, voor de gevallen mens wel. Want de mens koos niet uit zichzelf, vanwege eigen slechtheid voor het kwaad, nee de mens moest verleid worden, gemanipuleerd, bedrogen, misleid. Zoals Eva het zelf verwoordt tegenover God, zo is het gegaan: 'De slang heeft mij misleid, bedrogen.' (Gen. 3:13) Dit fundamentele punt is ook in alle drie de gereformeerde belijdenissen opgenomen: 'Op ingeving van de duivel heeft de mens zich van zijn oorspronkelijk goedheid beroofd.' (HC 4) 'Hij heeft zich door gehoor te geven aan het woord van de duivel aan de zonde onderworpen.' (NGB art. 14) 'Maar op ingeving van de duivel is hij van God afgeweken.' (DL 3/4 art.1) De Bijbel, de belijdenissen en Bregman zeggen op dit punt eigenlijk hetzelfde: de mens kiest niet zelf voor het kwaad, hij moet ertoe verleid worden.

Zeker tegenover iedereen die een donkerzwart mensbeeld of zelfbeeld heeft en zeker tegenover die christenen die het depressief makende idee hebben dat ze een ellendig mens zijn en dat het dus niet goed is dat ze bestaan, omdat ze alleen maar helemaal fout zijn, biedt dit een tegenwicht. En

ook tegenover mensen die zeggen dat de grondgedachte van het geloof is dat de mens van nature geneigd is tot alle kwaad, biedt dit een weerwoord. Wie alleen maar met de kleur zwart schildert, of de kleur zwart als grondverf gebruikt, zit ernaast. Het getuigenis van de bijbel ligt anders, genuanceerder, lichter. We zijn wel goed. We zijn in oorspronkelijke gerechtigheid en heiligheid geschapen. Zo spreekt de bijbel het met dure woorden uit. De grondverf is niet zwart, maar zuiver wit. En alleen door misleiding is de mens van het licht in de duisternis terecht gekomen.

Zo blijkt er ineens onverwachts een dichte toenadering tussen Bijbel en Bregman. De kloof tussen de gereformeerde belijdenis en *De meeste mensen deugen* is bij nader inzien helemaal niet zo groot. Toch gaan de wegen tussen Bregman en Bijbel, hoe dicht ze hier ook bij elkaar liggen, uiteindelijk wel weer uiteen. Hoe dat zit lees je in de verdieping.

.....

Louren Blijdorp is predikant van de GKV te Enschede-West

Samenvatting

Bregman worstelt ermee hoe het kan dat goede mensen verkeerde dingen doen. Zijn conclusie is: wij mensen gaan verkeerde dingen doen, als het kwade zich vermomt als het goede. De mens laat zich verleiden door het kwaad dat goed lijkt. Blijdorp zegt: dit verhaal ken ik ergens van. Waar Bregman de duivel, de zondeval in Genesis 3 helemaal niet noemt, grijpt Blijdorp daarop terug. De duivel vermomt zich ook en probeert de mens te overtuigen om het kwade te verkiezen alsof dat het goede zou zijn. Deze verleiding is in de Bijbel ook een fundamenteel punt. Toch gaan de wegen van Bregman en de Bijbel uiteen.

Ochtendgebed

*Wanneer het licht mijn leven lichter maakt,
een nieuwe morgen aan mijn ramen klopt,
de dag mij roept voor daad en taak
bid ik om inspiratie:
om het goede handen en voeten te geven,
om het zwijgen liefdevol te oefenen,
om het denken zuiver te doen zijn,
om het stimuleren tot stijl te verheffen,
om het storende te vermijden.*

*Wanneer het licht mijn leven lichter maakt,
een nieuwe morgen aan mijn ramen klopt,
de dag mij roept voor daad en taak
bid ik om kracht:
om het kleine zelfbehoud te mijden,
om de grendels van eigendunk te breken,
om te kiezen voor toekomst en bemoediging,
om te blijven hopen tegen de klippen op,
om te dragen wat mijn kruis moet worden.*

*Om deze dag het beeld van Christus
En een korrel zout te kunnen zijn.*

Alfred C. Bronswijk

*Uit: Schriftgedichten, Poëzie bij het kerkelijk jaar
Royal Jongbloed Heerenveen 2013*

Houdt God misleide mensen verantwoordelijk voor hun daden?

Dat dikke boek van Rutger Bregman probeert ons te motiveren of eigenlijk op te beuren. De mens is aangelegd op het goede. We gedijen veel beter in het goede, dan in het kwade. Het goede past ons als een jas. Bregman benadrukt hoe sociaal we zijn. Dat is de kracht van ons mensen, van de homo puppy. De kracht van onze soort zit in de sociale vaardigheden, samenwerken, kennis delen. We doen het goede veel liever dan het kwade. We zijn niet een of ander indrukwekkend roofdier, we zijn ook niet een enorm zoogdier. Vergeleken bij sommige soorten zijn wij best klein en zwak. Onze superkracht is hoeveel we kunnen delen en overbrengen, volgens Bregman.

Iets daarvan, dat het goede ons veel beter past dan het kwade, dat vind je toch ook wel terug in die Dordtse Leerregels als die zeggen dat we ook na de zondeval toch nog steeds een zekere hang naar het goede hebben. Iets van het licht van de natuur is in de mens overgebleven. De mens behoudt enige kennis *‘van het onderscheid tussen wat past en niet past en ook geeft hij er wel enigszins blijk van zich fatsoenlijk en ordelijk te willen gedragen.’* (DL 3/4 art. 4) Dus ja, het zwart van de zonde heeft de oorspronkelijke zuiverheid bedorven, toch zijn er sporen van het goede nog overgebleven.

En dit punt wordt het meest duidelijk als je kijkt naar het verslag van de bijbel zelf. Als we Genesis lezen en kijken naar wat het kwaad is, wat het kwaad doet en wat het uitwerkt, dan valt ontzettend op dat Adam niet onmiddellijk na het eten van de vrucht Eva te lijf gaat, en dat Eva niet onmiddellijk haar tanden in Adam zet, en hem gaat krabben. Hij verkracht haar niet, ze vermoorden elkaar niet direct. Als de zondeval

echt zo'n groot probleem is, en de menselijke natuur raakt daar geheel en al verdorven, wil, verstand, verlangens, alles, dan gaan Adam en Eva nog best keurig en ordelijk met elkaar om voor totaal verdorven mensen. Het lijkt erop dat ze nog redelijk samenwerken en bij elkaar blijven. Het is niet direct Sodom en Gomorra in de hof van Eden.

Dat is een belangrijk punt om te overwegen, want het verhaal van de bijbel over het kwaad, wat het is en hoe het werkt, is subtieler. In Genesis 3 is er verwijdering tussen God en mens.

De naaktheid die Adam en Eva in Genesis 3 vers 7 ontdekken, is naaktheid voor God. Meer nog dan voor de ander of zichzelf. De grens die overtreden is, is de grens tussen God en mens. Die heilige grens, die grens die alle andere grenzen in stand houdt. En als die grens weg is, dan voelen ze ook met de vijgenbladeren omgegord de behoefte om zich te verbergen, voor elkaar en vooral voor God. Juist voor Hem kunnen ze niet meer onbevangen

staan. En dan gaan daarna ook die andere grenzen schuiven. De grens tussen hem en haar. En dan ontstaat

Het is niet direct Sodom en Gomorra in de hof van Eden

er ook verwijdering tussen beide, zij deed het, de slang deed het.

En als dan die ene heilige grens tussen God en mens weg is, dan vervagen ook die andere grenzen tussen mensen. Een hoofdstuk later slaat Kain Abel dood. Maar let op, ook Kain heeft nog besef van die grens en moet zich dus verschuilen achter geveinsde onwetendheid en zich verbergen achter een leugentje. Kain klopt zichzelf nog niet op de borst. Hij verheerlijkt zijn kwaad niet. Heb allemaal ontzag voor mij want ik heb mijn broer vermoord. Eerder doet hij wat Bregman zegt. Hij verbergt zich achter een leugentje. Als God vraagt: *‘Waar is Abel je broer?’* Dan is Kains antwoord: *‘dat weet ik niet, moet ik soms waken over mijn*

Het kwade krijgt bij de mens pas voet aan de grond als het zich voordoet als goed

broer. (Gen. 4:9) Pas later in Kains nageslacht bij Lamech wordt het geweld verheerlijkt: *'Wie mij verwondt sla ik dood, zelfs wie mij maar een striem toebrengt.'* (Gen. 4:23)

Dus als die eerste, heilige grens tussen God en mens wegvalt, dan vallen, langzaam maar zeker, alle grenzen weg en dan gaat het van kwaad tot erger. In Genesis 6 constateert God dan ook dat alle mensen slecht zijn en dat alles wat ze uitdenken steeds even slecht is. Er zit dus een ontwikkeling in. Het kwaad heeft ruimte nodig om te gedijen. En alleen omdat God na de zondvloed een paar nieuwe kunstmatige grenzen schept kan het kwaad niet iedere keer, de hele tijd, zich volledig manifesteren in een soort van totale oorlog tussen alles en iedereen. Dat onderschrijft precies wat wij om ons heen zien. Nee, niet alle mensen zijn alleen maar gruwelijke moordenaars, leugenaars, verkrachters enz. De meeste mensen lijken gewoon te deugen. Maar daar waar het kwaad ruimte krijgt, daar zie je de meest afschuwelijke, misselijkmakende, verdorven praktijken opbloeien onder

mensen, waar die verdorven aard van de mens op de meest rotte manier in bewezen wordt.

Ik geef je een voorbeeld van hoe diep de mens kan zinken uit het boek van Pieter van Os. Dat gaat over de verdrijving van de zeven miljoen Duitsers uit Polen in 1945. Deze Duitsers droegen verplicht een witte armband en konden op ieder moment van de dag ook 's nachts, en ook in de winter uit hun huis worden gezet. Sommige Duitse vrouwen, kinderen en bejaarden werden in kampen vastgezet. Daar kregen ze te maken met wraak en sadisme. Duitse vrouwen en meisjes werden gedwongen een massagraf uit te graven, waar de lijken van Russische krijgsgevangenen, in verre staat van ontbinding, in lagen. Duitse vrouwen en meisjes werden gedwongen met hun gezicht naar beneden boven op deze slijmerige lijken te gaan zitten, en met hun geweekolven duwden Poolse soldaten hun gezichten diep in de menselijke resten. In onze tijd hebben we de afschuwelijke verhalen vanuit Syrië en de Oekraïne. De mens is nog steeds niet getemd.

En overweeg, om het nog iets dichterbij huis te zoeken, het volgende eens: Marieke Henselmans vertelt in een interview over haar echtscheiding en dan zegt ze: *'Scheiden is de hel. Onze geschiedenis werd met terugwerkende kracht en een vijandige blik herschreven'*. Een vernietigende, openhartige en zelfinzicht gevende zin. Ook voor wie niet in een scheiding ligt. Want of het nu in een relatie tussen man of vrouw is, of tussen ouder en kind of tussen vrienden onderling of tussen gemeenteleden onderling, dit verschijnsel, die vijandige blik, die ineens alles anders kleurt. Die erin kan sluipen, in kan schieten,

waardoor je ineens heel anders naar de ander gaat kijken, soms zelfs door iets onbenulligs, is voor veel mensen herkenbaar. Dat een op zichzelf goede relatie zomaar ineens vergiftigd kan raken. En met duistere inkt herschreven wordt. En als je dan in die vijandige manier van kijken belandt, dan kunnen hele lieve aardige, vriendelijke mensen, ineens zuur, bitter, cynisch worden. Dan blijkt er in een deugdelijk hart ineens toch een stuk bagger te zitten, waar al die deugden bij verschrompelen. Als je dat venijn opmerkt in je eigen hart, dan zul je ook het woord van de Here Jezus meevoelen: *Wat uit het hart komt maakt de mens onrein.* (Mat. 15:19). Zelfs onder rimpelloos deugdelijk oppervlaktewater kunnen zich monsters schuilhouden die, als ze ontwaken of getriggerd worden, voor de Leviathan niet onderdoen.

Bregman en de bijbel liggen op een punt dus best dicht bij elkaar. De mens gedijt bij het goede. Het kwade krijgt bij de mens pas voet aan de grond als het zich voordoet als goed. En dus moet het kwade manipuleren, bedriegen, misleiden om mensen tot het kwade te kunnen bewegen. Maar vervolgens gaan de wegen toch weer uiteen. Want die misleiding en dat bedrog lijken in 'De meeste mensen deugen' een excuus te mogen vormen. Zelfs de keiharde weerstand van de soldaten van de Wehrmacht in de Tweede Wereldoorlog legt Bregman uit als kameraadschap. Zelfs de meedogenloze Eichman, is volgens Bregman een meeloper en geen monster. Ze deden het fout, maar ze bedoelden het goed. De bijbel praat anders. De mens is niet alleen misleid, maar heeft zich ook laten misleiden en is daar verantwoordelijk voor. Moedwillige ongehoorzaamheid, zegt de catechismus. Willens en wetens zegt

de NGB. Uit eigen vrije wil zeggen de DL. Eva werd verleid, maar ze heeft zich ook laten verleiden. Eva werd heel gewiekt op een spoor gezet, maar ze riep de slang ook geen halt toe. In alles wat de slang zegt zit waarheid, maar Eva scheidde het ware niet van het leugenachtige. Daarom spreekt God de mens en zijn vrouw aan. Zij zijn aanspreekbaar, aansprakelijk. God houdt de mens, en dat blijft de hele bijbel door zo, verantwoordelijk voor zijn daden. En waar de mens de heilige grens niet respecteert, houdt God de mens schuldig. In de bijbel is de mens niet het ontoerekeningsvatbare slachtoffer van die misleiding. In de bijbel blijft God ook de gevallen mens heel hoog houden. God eist van de mens zuiverheid in doen, laten en denken in heel zijn wezen. Daarom is de bijbel een veel zwaarder en moeilijker boek om te verteren dan dat van Bregman. Angst en schaamte en schuld, verloren onbevangenheid en vrijheid en geluk zijn in de bijbel geen randverschijnselen, maar levensgrote problemen waar de mens in vast zit en gevangen zit. Zelfs geprezen, rechtschapen figuren zoals Noach, Abraham of David hebben zwakke kanten en zwarte randen om het hart. Iemand die echt zuiver van hart is bestaat in de bijbel niet.

En toch is er voor de gevallen mens, anders dan voor gevallen engelen, verzoening mogelijk. Toch kunnen angst, schuld en schaamte bedekt worden en uitgewist. Dat heeft niet zoveel te maken met de deugdelijkheid van de mens, maar met de barmhartigheid van God. Als Hij Zijn eigen Zoon naar de aarde stuurt, dan is dat niet alleen maar een moreel voorbeeld. Jezus trapt niet zomaar niet in de misleiding van de duivel, ook al werd hij zwaarder verzocht dan Adam en Eva. Nee, de Zoon van God wordt gestuurd als Verlosser. Dat is die hele inktzwarte scheur die door de geschiedenis van de mens loopt en op zijn rug terecht komt als Hij aan het kruis in de duisternis uitroept: *'mijn God waarom hebt u mij verlaten'*. Hij vlucht in zijn angst niet weg voor God, maar zoekt Hem juist, ook al is Hij angstig en naakt. En daar komt dan nog bij dat Christus uiteindelijk ook komt om de vermomming te doorbreken. Om de wolf in schaapskleren te ontmaskeren en de ware aard van die zogenaamde engel van het licht te onthullen. De werkelijke verhoudingen zullen openbaar worden, vanwege Hem. Dezelfde belijdenissen die de verdorven natuur van de mens belijden stellen dat de verlost mens

met Christus zal strijden, regeren en triomferen over de macht van het kwaad. Daarom is de opvatting dat de menselijke natuur verdorven is, niet per definitie onderdrukkend, maar is het onderdeel van een hoopvol geheel. Zelfs al zijn de mensen slecht, dan nog is er verzoening met God mogelijk. Zelfs al heeft het kwaad de menselijke natuur bedorven, toch zal in de strijd tussen beide uiteindelijk de menselijke natuur standhouden en overwinnen. Ik sluit deze artikelenserie af met een gedicht van Huub Oosterhuis dat die verlossing en verzoening, die bevrijding uit de greep van kwaad en angst, schuld en schaamte zo verwoordt:

Delf mijn gezicht op,
maak mij mooi,
wie mij ontmaskert zal mij vinden,
ik heb gezichten meer dan twee,
ogen die tasten in den blinde,
harten aan angst voor angst ten prooi
Delf mijn gezicht op maak mij mooi

Delf mijn gezicht op maak mij mooi
Wie wordt ontmaskerd wordt
gevonden
En zal zichzelf opnieuw verstaan
En leven bloot en onom-wonden
Aan niets of niemand meer ten prooi
Delf mijn gezicht op maak mij mooi.

- Bregman lijkt deels ook terug te zijn gekomen van zijn eigen theorie. Want in de receptie van 'De meeste mensen deugen' merkte hij dat de reactie deels verliep in de trant van: prima, wij mensen wij deugen, het zit wel goed. Die receptie bevredigde Bregman niet. Daarom schreef hij een opvolgend boekje 'Wat maakt een verzetsheld' dat echter veel minder publiciteit verwierf en in feite functioneert als een kritisch naschrift op zijn eigen bestseller. In 'Wat maakt een verzetsheld' onderzoekt Bregman wat nu mensen werkelijk in beweging krijgt om het goede te doen onder moeilijke omstandigheden. En daarachter schuilt bij Bregman toch ook een stuk bekeringsprediking, want de mens moet niet alleen passief, maar ook actief deugen. En dat laatste blijkt in 'Wat maakt een verzetsheld' toch niet voor de meeste mensen te gelden. Zo blijft er wat mij betreft een dubbelheid bestaan bij Bregman. Enerzijds is de mens misleid en meeloper, anderzijds is er toch een hoge roeping en druk om als het erop aankomt toch die verzetsheld te zijn. Wie of wat lost deze spanning op? Het christelijk geloof geeft wat mij betreft veel meer richting en leiding aan mensen die worstelen met hun eigen (on)deugdzaamheid. Vgl. Paulus in Romeinen 7.
- Bregmans moeite met het christelijk geloof zit hem onder andere in wat hij noemt de get-free-out-of-jail-card. Ook al ben je slecht, via Jezus kom je er toch onderuit, zonder te boeten. Misschien zou je kunnen zeggen dat hij zich tegen het concept van goedkope genade keert. Genade zonder wedergeboorte, bekering, berouw, verzoening, navolging en vernieuwing kan inderdaad een heel makkelijk concept zijn om onder je verantwoordelijkheid uit te komen.

BLØF

Er is een tijd geweest dat ik vaak naar de Zeeuwse band BLØF luisterde. Ik stond niet persé vooraan bij hun optredens, maar ik heb wel een handvol shows van de popgroep bijgewoond. Onder meer in 2004, toen ze in Ahoy optraden. En aan het einde van de zomer van 2003 gaf de band een openluchtconcert in Joure. Maar dat is inmiddels ook al zo'n kleine twintig jaar geleden. Tegenwoordig zijn er dagen dat ik niet naar BLØF luister. Soms ook wel, overigens.

Een van hun mooiste liedjes is 'Ze Is Er Niet' uit 2000. Het nummer is afkomstig van Watermakers, het vierde studioalbum van de formatie. Zoals veel liedjes is ook deze tekst afkomstig van bassist Peter Slager.

Hij studeerde eind jaren tachtig Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Journalist Ernst Jan Rozendaal van de Provinciale Zeeuwse Courant publiceerde in 2012 een biografie over de eerste twintig jaar van de band. Rozendaal schrijft onder meer dat voor het album Watermakers 'duidelijk de invloed merkbaar is van Jan Jacob Slauerhoff, bij uitstek de dichter van het afscheid en de heimwee. Treurend over zijn eigen verbroken relatie vindt Peter troost in de gedichten van Slauerhoff'. Al eerder had de biograaf opgemerkt dat Slager tijdens zijn studie Nederlands de gedichten van Slauerhoff goed had gelezen.

Voor een Fries is zo'n feitje uiterst aangenaam. Slauerhoff was geboren en getogen in Leeuwarden.

In het begin van deze eeuw was het gebruikelijk dat nummers van een (nieuw) album als single werden uitgebracht. Ook het nummer 'Ze Is Er Niet' verscheen als fysieke geluidsdrager. Geheel in de huisstijl van het album Watermakers werd de band in wisselende formaties op de foto gezet door fotograaf Stefan Schipper. Elke singel had een ander bandlid op de voorgrond. Bij de singel 'Ze Is Er Niet' was dat drummer Chris Götte. Hij was overigens de enige van het kwartet die niet uit Zeeland kwam, maar uit Haarlem. Voor de gelegenheid spelde hij zijn achternaam soms niet met een umlaut op de o, maar met hetzelfde streepje als de bandnaam (dus als Götte). Deze singel was de laatste die werd uitgebracht. De band was bezig met een theatertournee ter promotie van

hun nieuwe cd. De drummer had net een nieuwe motor gekocht, en vertrok daarop naar Middelburg, onderweg naar een van hun optredens van die avond. In de Zeeuwse provinciehoofdstad zou Götte nooit aankomen; op de snelweg bij de stad verongelukte hij.

De band kon natuurlijk van tevoren niet bevroeden dat Götte op de voorgrond stond bij de laatste single die bij zijn leven werd uitgebracht. Mede door dit misschien wat ongelukkige feit is 'Ze Is Er Niet' een van de meest geliefde BLØF-liedjes geworden. En ook mijn meest gewaardeerde song van de band. Maar dat komt óók door de mooie tekst: 'Vraag me niet wat ik verwacht / van zoveel wanhoop in één man / die maar aan één vrouw denken kan / maar ze is er niet en ik denk niet dat ze nog komt'. Op meerdere manieren een heel herkenbare tekst.

Volg de link of scan de QR-code om naar het lied 'Ze Is Er niet' te luisteren. youtu.be/F_5HouGQ1YA

Weten wij nog wat *genade* betekent?

Naar mijn aard ben ik erop uit God en mijn naaste te haten, belijden wij met de woorden van antwoord 5 uit de Heidelbergse Catechismus. Want door de zondeval werd onze natuur zo verdorven, dat wij allen in zonden ontvangen en geboren worden (antw. 7). Zelf heb ik ook tegen alle geboden van God zwaar gezondigd en geen daarvan gehouden en ik ben nog altijd tot elk kwaad geneigd (antw. 60). De geboden van God kan ik niet volbrengen, want zelfs de allerheiligsten hebben in dit leven slechts een klein begin van deze gehoorzaamheid (antw. 114).

Met deze kleine bloemlezing uit de catechismus willen we maar meteen met de deur in huis vallen. Zo is onze 'natuurlijke' staat, in dit leven. Het kan geen kwaad om dat in onze tijd te benoemen en te overdenken. Want tegenwoordig kan de indruk zomaar zijn dat het eigenlijk wel meevalt met ons. Dat de scherpe kantjes van onze zondige geaardheid worden afgezwakt. Wij leven toch uit genade? Over dat laatste willen we het inderdaad hebben.

En gelukkig zegt onze catechismus meer dan we hierboven noemden. Namelijk dat voor onze schuld is betaald. Gods rechtvaardig oordeel is al geveld, tweeduizend jaar geleden. Zijn toorn over de zonde trof toen Zijn eigen Zoon, onze Here Jezus Christus. Hij heeft ons vrijgekocht met zijn kostbaar bloed. En ons daarmee uit alle macht van de

duivel verlost (antw. 34). De Heilige Geest is ook aan mij gegeven, om mij door waar geloof aan Christus en al zijn weldaden deel te geven (antw. 53). God schenkt mij, zonder enige verdienste van mijn kant, de volkomen voldoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus, alsof ik die zelf had volbracht (vervolg van antw. 60). Tegelijk moeten we onze zondige aard steeds meer leren kennen, om nog meer naar Christus' vergeving te verlangen. En te blijven bidden om de leiding van de Heilige Geest, opdat wij steeds meer (weer) naar het beeld van God vernieuwd worden (antw. 115).

Wat verstaan wij onder het begrip *genade*? Hierover is de christenheid verdeeld. Elke christen kent dit woord. Maar velen bedoelen daarmee vaak iets anders dan andere christenen. Rome weet ook van genade. En

de remonstranten ook. Maar beide richtingen bedoelen daarmee wat anders dan gereformeerde protestanten. Vandaag de dag is de remonstrantse kerk nauwelijks meer in beeld, zo klein als die is. Maar de remonstrantse geloofsbeleving is springlevend en verslaat z'n tienduizenden. De gedachte dat ons(!) geloof de oorzaak is dat God van ons houdt. In de trant van: 'ik heb voor God gekozen'. Hoe Bijbels dit misschien ook klinkt, het stelt de mens in het middelpunt. Luther ontdekte wat genade is, toen hij overtuigd raakte van zijn eigen onmacht. Calvijn volgde hem daarin. Wij eren onze God door ons volledig(!) van hem afhankelijk te weten en niet voor 60, 90 of 99%. Calvijn zegt hierover: 'Want zolang een mens nog iets heeft om zich te verdedigen, gaat er iets af van Gods eer (...) nooit zullen wij werkelijk in Hem roemen, als

*Wij eren onze God door ons volledig (!)
van hem afhankelijk te weten*

we niet geheel en al afstand doen van onze eigen eer'. Volgens de Geneefse reformator 'komt het dus hierop neer dat de mens geen greintje rechtvaardigheid voor zichzelf kan opeisen zonder daarmee heiligschennis te bedrijven, omdat hij dan in dezelfde mate de goddelijke gerechtigheid besteelt en benadeelt'.

Behalve in de catechismus is dit geloof ook beleden in de Nederlandse Geloofsbelijdenis en door de synode van Dordrecht 1618/1619. De Dordtse Leerregels gaan zelfs in haar geheel over de genade om te *mogen* geloven, over het geloof als vrucht van de Gods eeuwige verkiezing (en niet andersom). In 1634 vond in Utrecht een dispuut plaats onder leiding van de gereformeerde theoloog Gisbertus Voetius. Debatteren hoort bij wetenschap. Uit kritisch bevragen en botsing van meningen moet waarheid naar boven komen. Studenten werden hierin getraind. Onder de opposanten bevond zich een remonstrants predikant, Samuel Naeranus. Voetius herkende hem niet. Naeranus had moeite met de bepaalde uitdrukkingen uit de catechismus, die wij hierboven in de inleiding noemden. Hij vroeg of deze uitdrukkingen niet door betere vervangen kunnen worden. Voetius antwoordde dat hij misschien even goede uitdrukkingen bedenken kan, maar zeker geen betere. Wij vallen hem daarin graag bij. Als het om genade gaat, om verzoening door voldoening, kan water bij de wijn doen immers een dodelijke uitwerking hebben.

.....

Huib Noordzij is auteur van o.a. Handboek van de Reformatie en woont in Barneveld

Een ladder naar de hemel?

Johannes Climacus, een monnik die leefde in de zesde eeuw, verbleef jarenlang als kluizenaar in de Sinaïwoestijn. Volgens de legende kreeg hij tijdens zijn afzondering een visioen van een ladder die tot de hemel reikte, zoals de ladder in Jacobs droom. Toen hij in de jaren daarna abt was van het Sinaïklooster schreef hij het boek *De hemelladder* (in het Grieks *Klimax tou Paradeisou*) waaraan hij zijn naam te danken heeft. Hij beschrijft het spirituele leven van de monniken als het beklimmen van die ladder. Om op te stijgen naar God moeten de monniken hun zonde of ondeugden afleren en deugden verwerven. Op de onderste treden gaat het erom dat ze de wereld verlaten, als ze wat hoger gekomen zijn moeten ze hun eigen luiheid, trots en hartstochten overwinnen, en tenslotte komen ze tot geestelijke hoogten. Via gebed, zielenrust en onthechting bereiken ze de allerhoogste deugd: de liefde.

Het boek werd veelvuldig gekopieerd en vertaald en na verloop van

tijd werden aan de tekst illustraties toegevoegd. Die illustraties gebruiken de iconenschilders als basis voor de *Hemelladder*-iconen. De meest beroemde daarvan bevindt zich in het Sint Catharinaklooster aan de voet van de berg Sinaï. Die zien we op de bladzijde hiernaast.

Tegen een gouden achtergrond reikt de hemelladder van linksonder naar rechtsboven. Er zijn dertig treden. Dat aantal herinnert aan de leeftijd die Jezus had toen hij gedoopt werd en met zijn aardse dienst moest beginnen. Monniken en een patriarch (in wit gewaad) klimmen omhoog. Gemakkelijk is het niet, want ze worden door demonen belaagd met speren, pijlen en weerhaken. Links en rechts worden ze aangemoedigd door de gebeden van andere monniken en door engelen. Toch komen sommigen ten val, zelfs als ze al dicht bij de eindstreep zijn. Ze storten in de afgrond, de mond van de duivel.

Helemaal bovenaan de ladder staat Johannes. Vanuit de hemel verwel-

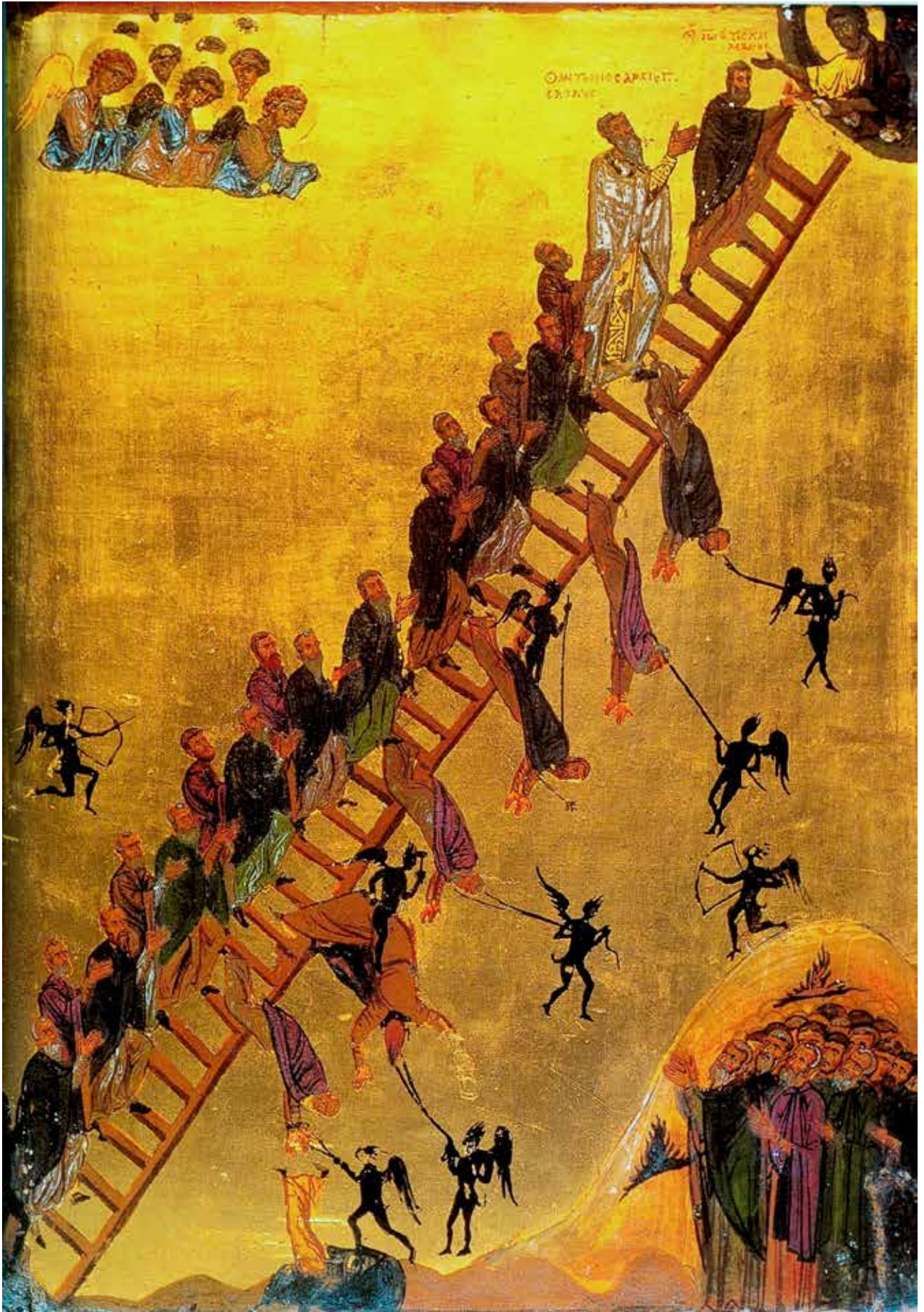
komt Jezus met open armen iedereen die boven aankomt.

Veel van wat Johannes Climacus zijn monniken voorhoudt en van wat we zien op deze icoon komt ons bekend voor. Het herinnert ons aan de strijd die christenen hebben te voeren tegen de duivel, de wereld en hun eigen vlees. En het doet ons denken aan de opdracht die Petrus zijn lezers geeft: verrijk uw geloof met deugdzaamheid, met kennis, zelfbeheersing, volharding, vroomheid, met liefde voor uw broeders en zusters en liefde voor allen (2 Petr. 1:5).

Maar er is verschil. Want Petrus zegt – gelukkig – niet dat we onderaan de ladder moeten beginnen. We hoeven ons niet omhoog te worstelen om de top te bereiken. Integendeel, we hebben een ladder waarop God naar ons toe komt: Jezus, de ware Jacobs-ladder. In Hem heeft God ons alles geschonken wat nodig is voor een vroom leven.

En al onze deugden en inspanningen zouden ons niet baten als Hij ons zijn liefde niet had gegeven!

Ida Slump-Schoonhoven

De Koran en het evangelie

De Koran is het boek van de Islam. Maar in de Koran komen ook de boeken van de joden en christenen ter sprake. Ze worden aangeduid als de Tawrat, Zabur en Indjil. De Tawrat is de Thora. De Zabur zijn

Isa wordt in de Koran nadrukkelijk 'zoon van Mariam' genoemd

de Psalmen. Indjil is een verarabiseerde vorm van het Griekse woord euangelion, ons woord evangelie. Dit zou dus kunnen wijzen op de vier evangeliën of misschien zelfs op het hele Nieuwe Testament.

De Koran spreekt in gunstige zin over deze boeken. De mensen van de Tawrat en de Indjil moeten zich houden aan de boeken die zij hebben. Dat is merkwaardig, want met name in het Nieuwe Testament staat veel dat in tegenspraak is met het strikte monotheïsme van de Koran: Jezus is God, God heeft een Zoon, mensen aanbidden Jezus, aan Jezus worden goddelijke eigenschappen toegekend. Hier ligt een probleem voor moslims want hoe kan de Koran een boek aanprijzen dat tegen de Koran ingaat?

Vaak zeggen moslims dat de christenen het Nieuwe Testament hebben

veranderd en verdraaid. Maar die gedachte is moeilijk vol te houden. De Koran is rond 600 ontstaan en prees toen de joodse en christelijke boeken aan. In die tijd was de Bijbel dus volgens Mohammed en de Koran nog niet vervalst. Maar alleen al de boeken en brieven van het Nieuwe Testament zijn vanaf hun ontstaan in de eerste eeuw al heel vaak overgeschreven en in alle uithoeken van de toenmalige bekende wereld terechtgekomen. Ondanks hier en daar een overschrijffout lijken al die exemplaren als twee druppels water op hun originelen. Hoe kan de Bijbel na 600 zijn vervalst als er toen al ontelbare kopieën bestonden?

Veel moslimgeleerden gaan er tegenwoordig vanuit dat de ware Indjil aan Isa werd geopenbaard, zoals de Koran aan Mohammed. Deze Indjil zou verloren zijn gegaan. In de Koran wordt niet uit de Indjil geciteerd, dus we weten niet veel over de mogelijke inhoud. De Koran stelt wel dat de Indjil leiding en licht bevatte voor de gelovigen. De Indjil bevestigde de Tawrat en gaf nieuwe voorschriften. De Indjil zou de absolute eenheid van God leren (geen drie-eenheid) en voorzeggden dat er een andere, laatste boodschapper zou komen die aangeduid wordt met de naam 'Ahmad' - nu beter bekend als Mohammed. Het is volgens moslimgeleerden mogelijk

dat er elementen uit de Indjil bewaard zijn gebleven in de evangeliën, maar alleen waar ze de Koran niet tegen spreken.

Maar ook deze opvatting is problematisch. Want de Koran beveelt de geschriften aan die de joden en christenen 'in handen hebben' - en niet voor zover ze overeenkomen met de Koran. Nergens suggereert de Koran dat deze geschriften verloren zijn gegaan.

Evangelie betekent: goed nieuws.

...in het Nieuwe Testament staat veel dat in tegenspraak is met het strikte monotheïsme van de Koran

Het goede nieuws van het evangelie bestaat uit Jezus Christus zelf, de verzoening met God door het geloof in Hem en het Koninkrijk van God dat Jezus verkondigde. Vergeleken hiermee lijkt het goede nieuws van de verloren gegane Indjil nogal mager: nieuwe regels over wat mag en niet mag en de aankondiging van een profeet die geen redding biedt.

‘Geneigd tot alle kwaad’ of deugen we wel?

Heeft het zin om een boek dat bijna drie jaar geleden verscheen nog te bespreken? Alleen als het blijvende waarde heeft of als de boodschap nog steeds actueel is. Of misschien zelfs nog wel sterker in de aandacht staat: hoe kon er nu in ons vredige werelddeel weer een oorlog uitbreken? Heeft dit boek er iets over te zeggen?

Wat zou er gebeuren als een groep jongens schipbreuk lijdt en aanspoelt op een onbewoond eiland en moet zien te overleven? Zouden ze zich redden? Gaan ze samenwerken of loopt het uit op ruzie, of nog erger? Misschien komt hun ware aard wel boven en gaan ze alleen voor zichzelf. In de catechismus leren we al dat we van nature geneigd zijn God en onze naaste te haten. Onbekwaam tot enig goed. Journalist en historicus Rutger Bregman leerde, als zoon van een dominee, al vroeg dat het slechte in de mens zit. Maar hij is zich gaan afvragen of dat wel klopt. Hij onderneemt een zoektocht langs honderden onderzoeken en experimenten en ervaringsverhalen en hij komt, kort gezegd, tot de conclusie dat ‘de meeste mensen deugen’! Op een meeslepende manier weet hij de lezer mee te nemen naar verre uithoeken van onze wereld en geheime experimenteerkelders van universitei-

ten waar psychologen groepsprocessen bestuderen en hij vertelt het allemaal zo alsof hij er zelf bij was. De sociale psychologie onderzoekt wat er gebeurt als je in een kleuterklas de helft van de kinderen een blauw petje op zet en de andere helft een rood petje; en wat gevangenen doen als zij de rol van bewakers mogen overnemen; en hoe het met de financiën van een stad gaat als je de burgers zelf laat bepalen hoe de begroting eruit moet komen te zien; enzovoort. Eindelijk veel onderzoeken die allemaal bewijzen dat de mens uit zichzelf echt niet altijd het beste voor zichzelf kiest en de ander maar laat stikken. Integendeel!

Bregman schrijft vlot – met mooie cliffhangers aan het eind van de hoofdstukken – en hij gebruikt talloze voorbeelden, wat misschien een beetje Amerikaans aandoet. Bij het lezen kan je ook het gevoel bekruipt dat hij de resultaten van onderzoeken die niet zo in zijn betoog passen wel erg hard onderuit probeert te halen. Daar tegenover staan wel prachtige voorbeelden van goedwillende, vriendelijke en behulpzame burgers die niet pesten, niet stelen of moorden, of zelfs daarvan afzien als je ze met vriendelijkheid bejegt. Opvallend is ook dat de schrijver erg vaak benadrukt dat we in de tijd van de jagers en verzamelaars, dus zonder vaste woonplaats en zonder landbouw, het

beste met elkaar omgingen. Noma-den kenden geen oorlog, hadden veel sociale contacten, hun kinderen speelden vreedzaam met elkaar. Kijk, zo is de mens dus van nature. Intussen blijft bij christelijke lezers steeds de vraag knagen of we het echt zo aan het verkeerde eind hebben als we benadrukken dat we ‘in zonde ontvangen en geboren zijn’, en ‘onbekwaam tot iets goeds en geneigd tot alle kwaad’. Bregman zegt zelfs ergens dat de idee dat we geboren zondaars zijn ook wel eens als een zelfvervullende profetie kan werken: zie je wel, je brengt er ook niks van terecht... ‘Sommige dingen kunnen waar worden, als we er maar in geloven’.

We kunnen zo’n boek gemakkelijk terzijde leggen als we op grond van de titel al denken dat de inhoud niet klopt. Ik denk dat we onszelf tekortdoen. Als we de vragen van anderen kennen en serieus nemen, worden onze antwoorden misschien juist wel sterker. (MB)

Rutger Bregman, *De meeste mensen deugen* ISBN 9789082942187, De Correspondent uitgevers, 2019, 528 pag € 25,00

Een boek waar dit symbool bij staat is geschikt voor persoonlijke studie

Een boek waar dit symbool bij staat is geschikt voor gespreksgroep, bijbelstudiekring etc.

Zijn Meesterwerk

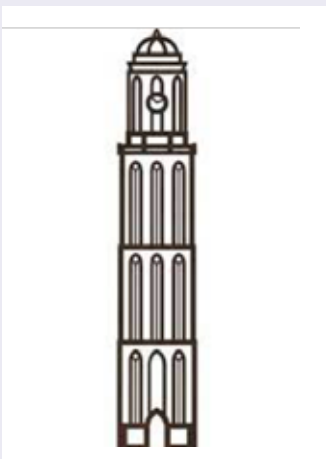
Anno 2022 lees je een boek met je mobiel in de hand. Daar zal niet iedereen het mee eens zijn! Voor dit boek is het wel handig. Het staat namelijk vol met verwijzingen die je via een QR-code scant en dan naar een lied of een tekst luistert, of naar kunst kijkt. Het gaat van Bach naar Elvis of bijvoorbeeld naar Corpus. De schrijvers Robbe, tekstschrijver en trainer, en van Westreenen, oncologisch chirurg, hebben er een makkelijk leesbaar boek van gemaakt. Met veel details. Je zou er een leuke quiz bij kunnen bedenken. In *Zijn Meesterwerk* met als ondertitel *de ontdekking van je lichaam* lezen we dat ons lichaam is opgebouwd uit verschillende delen, organen en systemen. Welke bezorgd ons het meeste plezier? Uit het gedeelte 'Eten en drinken' een voorbeeld: "Het spijsverteringsstelsel zit ingewikkeld in elkaar, en hoe kun je een bijdrage leveren aan het voedselprobleem in de wereld?"

Uit 'Spieren': "Zet je kracht in om anderen beter te maken." De dokter legt uit hoe je lichaam werkt, je brein, bloedsomloop en ademhaling en wat er gebeurt als er iets misgaat. De Bijbellezer zoekt in de Bijbel naar wat je daar kan leren over je lijf en leden. Ook vind je verrassende verbeeldingen vanuit onverwachte hoek: van een schilder of schrijver, een film of een lied. Voorbeelden daarvan uit de Bijbel: Abigail, sociaal en emotioneel, Besaleël en Oholiab, vakmannen en kunstzinnig genoemd. Het is een boek dat aanleiding geeft tot goede gesprekken, niet alleen tussen leeftijdgenoten maar ook tussen jong en oud. Botox en filler, crèmes, je ideale gezicht, met de prijs erbij! Het moet niet gekker worden. Alles kan, maar is maakbaarheid wat we willen? Een discussievraag kan dan zijn: "Kun je met jouw inzicht zorgen voor een beter zicht op Gods grootheid in de schepping?" (INS)

Rolf Robbe & Erik van Westreenen, *Zijn Meesterwerk, De ontdekking van je lichaam*, ISBN 9789083236971, Scholten, Zwolle, 2022 184 pag. € 19,95

BONDIG

Noteer in de agenda

Ontmoetingsdag 20 april 2023 in Zwolle 'Christus navolgen, hoe doe je dat?'

Wanneer het gaat over de Moderne Devotie denken veel mensen aan Zwolle en Deventer, en aan het internationaal bekende boek van Thomas à Kempis *De Navolging van Christus*. Heel weinig denken dan aan

de grootste Nederlandse Hervormings- en Opwekkingsbeweging van Nederland. Moderne Devoten kenden een intieme persoonlijke omgang met God, gekoppeld aan een sterke maatschappelijke betrokkenheid. Ze

WEETJE

Dit keer een redactieweetje:

We nemen afscheid van Ida Nijman-Stegeman. Wat heeft zij zich jarenlang met veel enthousiasme ingezet als eindredacteur van dit blad! Vanaf deze plek bedanken wij haar hartelijk voor al het goede in die jaren! Het ga je goéd, Ida!

Het is tijd om te gaan als je een opvolgster, eindredacteur, hebt gevonden die het met veel enthousiasme wil overnemen! Ik

heb het met veel plezier gedaan, het is een verrijkende ervaring geweest waarbij ik mijn computerskills kon ontplooiën. En ik heb er een aantal waardevolle boeken aan overgehouden ;). Wat begon als een uitdaging is afgerond. Een fijne voortzetting gewenst.

Hartelijke groeten, Ida.

Chris van Zwol

is de theoloog die de redactie komt versterken. Hij is sinds een jaar predikant van de Noorderkerk in Spakenburg. Daarvoor stond hij vijf jaar in de GKV van Middelharnis. Chris is getrouwd met Rebecca en samen hebben ze vier jongens in de leeftijden van 6, 4, 2 en 0 jaar.

Martha Riemer, is de opvolgster van Ida. Wonend in Sint Jansklooster en werkzaam in het primair onderwijs als onderwijs-ondersteunend

personeel. Moeder van 1 zoon (26) en 2 dochters (28 & 25). Min of meer geboren tussen de boeken, houdt van lezen, taal en mensen en heeft met zin en vol enthousiasme de plek van Ida ingenomen.

WWWENZO

Voor wie een inkijkje wil in de gedachtenwereld van Rutger Bregman, meer wil weten over zijn jeugd en wie hij is: Op NPO radio 1 kan geluisterd worden naar afleveringen van 'De Ongelooflijke Podcast' waarin David Boogaard in gesprek gaat met Rutger Bregman. In aflevering 11 gaat het over zijn jeugd en het tot stand komen van zijn boek 'De meeste mensen deugen' en de gedachten erachter. In aflevering 53 wordt met hem en met Beatrice de Graaf (ooit zijn professor op de UU) zijn tweede boek besproken, 'Wat maakt een verzetsheld'. Bijzonder is dat toch ook Rutger zelf vragen stelt bij de deugdzaamheid van de mens en zich zelfs de vraag stelt of hij met zijn boek niet een monster heeft gecreëerd. Het gaat over een hoopvol mensbeeld, over berouw en vergeving en hoe het zou zijn als er geen genade zou bestaan.

www.nporadio1.nl/podcasts/de-ongelooflijke-podcast/20509/11-rutger-bregman-over-religie-en-de-deugende-mens

Scan de QR-code

www.nporadio1.nl/podcasts/de-ongelooflijke-podcast/53711/53-oorlog-verzet-en-genade-met-rutger-bregman-en-beatrice-de-graaf

Scan de QR-code

leren ons vandaag de stiltte te zoeken, om daarna weer, gevuld met Gods Geest, de samenleving in te gaan.

In het ochtendprogramma zullen twee sprekers onze aandacht vragen: Jos Douma zal a.d.h.v. een hoofdstuk uit de Navelgong zijn betoog toespitsen op de vraag: Hoe kunnen verinnerlijking en spirituele verstilling er vandaag uitzien?"

Mink de Vries zal zich meer richten op de praktische uitwerking van dit spirituele streven.

Na de lunch bieden we een fraai middagprogramma rond dit thema: o.a. met een workshop, een stadswandeling, een boottocht en museumbezoek.

Meer informatie volgt in ons volgende nummer *WegWijs*. Save the date!

Week tegen Eenzaamheid

Aan het begin van de herfst is het de jaarlijkse Week tegen Eenzaamheid. Deze actieweek wordt georganiseerd door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Vanzelfsprekend is het doel om eenzaamheid tegen te gaan.

In dezelfde periode had het Algemeen Dagblad een interview met Valesca Spaans, een 27-jarige vrouw. Zij werd bevraagd in het kader van de actie 'Denk Aan Elkaar', dat de krant had opgetuigd. Mede door een zenuwziekte verwaterden de contacten van Valesca.

Een schrijnend interview. Je bent 27, groeit op in een tijd waarin sociale media aan de orde van de dag zijn – en toch zit je op je zolderkamertje te verpieteren. Het is al wel vaker gezegd dat sociale media in feite a-sociale media zijn.

Dat is niet omdat we met deze vormen van communicatie de onderlinge contacten niet meer kunnen onderhouden. Wel omdat we veel verwachten van sociale media.

We verwachten dat we voortdurend online zijn. Aanhoudend moeten we reageren op berichten via Twitter, Instagram en WhatsApp. Wie niet binnen afzienbare tijd reageert (het liefst per direct), voldoet niet aan de verwachtingen.

En dan kan het zomaar zo zijn dat het contact gaat verwateren. Want als de ander niet gelijk reageert, hoef jij ook niet meer direct iets door te geven.

Om nog maar te zwijgen over wát we met elkaar delen.

We delen vooral de leuke en mooie dingen. Foto's van mooie vakanties, afbeeldingen van onze schatjes van kinderen, de leuke concerten. Het moet vooral mooi en leuk zijn wat we aan elkaar laten zien.

Natuurlijk, op Twitter is ook het hekje MeToo een manier geweest om je als slachtoffer van seksueel overschrijdend gedrag te melden. En net als in het 'echte' leven is het makkelijker als iemand anders zoiezo kenbaar maakt, dan zelf te beginnen aan zo'n onderwerp.

Met het risico van de sociale media dat een vermeende dader al publiekelijk wordt veroordeeld vanwege het mogelijke gedrag. Het blijft aan het onafhankelijk oordeel van de rechter om te bepalen of iemand daadwerkelijk over de schreef is gegaan.

Kijk ook eens rond in de trein en zelfs op straat – letterlijk. Hoeveel mensen rijden niet rond met een telefoon in de hand? Met oordopjes in de oren? De techniek biedt mogelijkheden genoeg om met elkaar in contact te komen. Maar we sluiten ons fysiek

af voor contact met elkaar. Liever sluiten we het geluid buiten ons en duiken we in het schermpje.

De eenzaamheid. Hoe keren we ons daartegen? Het inzetten van sociale media lijkt niet direct de meest aangewezen manier om eenzaamheid tegen te gaan. Je kunt wel iets plaatsen op je Facebook-pagina, maar je blijft in je eentje achter je computer of je mobiele telefoon zitten.

Het ministerie biedt mogelijkheden om de eenzaamheid tegen te gaan. Een postkaartje sturen werkt vaak al heel goed; dat hebben we ook tijdens de corona-lockdowns gemerkt. Nu de beperkingen min of meer zijn opgeheven (maar de winterperiode moet nog volop beginnen), kunnen we weer bij elkaar op bezoek. En een kopje koffie drinken. Dat is al een goede start. Laat het dan niet bij één kopje koffie. De kracht van de herhaling werkt ook tegen eenzaamheid.

Kijk voor meer informatie onder meer op www.eentegeneenzaamheid.nl

Beleefmee.nl

LPB media brengt met eigentijdse media kerk en geloof dichtbij mensen.

Scan de QR en ontdek!

'De meeste mensen deugen', kijk, lees en luister verder op Beleefmee.nl & Opkijken.nl.

Dingen kunnen waar worden, als je erin gelooft. Een voorbeeld is het wetenschappelijk aangetoonde placebo-effect. Slik een pil waarvan de arts beweert dat je er beter van wordt, en je voelt je ook beter. Maar andersom werkt het op dezelfde manier: je leest in de bijsluiter over mogelijke bijwerkingen van een medicijn, en je krijgt er last van. Dit heet het nocebo-effect. Ons beeld dat de mens gewelddadig en egoïstisch is, is volgens de schrijver van het boek 'De meeste mensen deugen' ook een nocebo. Schrijver Rutger Bregman zegt: 'Als je het gelooft, ga je elkaar zo behandelen en haal je het slechtste in elkaar

naar boven. Geloof wordt zo realiteit. Maar we zijn van nature goed. Daar is bewijs voor. En als we daarin geloven, wordt het nóg realistischer.' Maar is dat wat wij geloven?!

Slaat het positieve mensbeeld van Bregman de plank mis? 'Jezus was de Enige mens die ooit heeft gedeugd', zegt Maaïke Broeksema, diaconaal pastor in de Penitentiare Inrichting Zwolle. Martinus Bos stelt haar vragen in het programma Denk eens mee... deugen de meeste mensen?

Hij praat ook met ds. Louren Blijdorp over de inhoud van dit populaire managementboek dat veel

christenen triggert. 'Er zijn ook mensen die zichzelf te min vinden en een negatief zelfbeeld hebben. 'Ik ben een foutje van God', zeggen ze. Dan werkt dit boek bevrijdend', legt hij uit. 'Maar wat ik boeiend vind, is Bregmans gedrevenheid om de mensen toch te pushen naar het goede nadat hij zag welke uitwerking zijn boek had.'

Bekijk beide afleveringen op [Beleefmee.nl](https://www.beleefmee.nl).

Meer materiaal over dit onderwerp is te vinden in het mini-dossier op [Opkijken.nl](https://www.opkijken.nl).

HC – wat moet je ermee?

Podcastserie over de Heidelbergse Catechismus

'Een boek van vroeger, waar je met plezier aan terugdenkt, heb je dat?' Dominee Simon van der Lugt wel: 'Het is een heel oud boekje: de Heidelbergse Catechismus uit 1563, en weet je: ik hou gewoon van dat boekje!' Samen met dominee Gert-Jan Klapwijk blaast hij het stof van dit oude geschrift door een podcast van 15 afleveringen waarin zij vrijwel alle 52 zondagen van de catechismus bespreken.

De podcastserie is te luisteren via Spotify, een favoriete podcast-app of via [Beleefmee.nl/hc](https://www.beleefmee.nl/hc)

**Digitale Adventskalender
Een prachtig Kerstcadeau!**

Wie bij Christus hoort, hoort bij elkaar. En met elkaar leven we toe naar Kerst, het feest van Jezus komst naar aarde. Door elke dag een vakje te openen van de digitale Adventskalender van LPB media, worden we samen blij van het échte Kerstcadeau.

Ga naar [lpbmedia.nl/advent2022](https://www.lpbmedia.nl/advent2022)

In de kerk – uit de kerk

Het volgende nummer van *WegWijs* heeft als thema In de kerk – Uit de kerk. Als we praten over kerkverlating, waar hebben we het dan over? Is de kerk verlaten hetzelfde als niet meer geloven? En wat doet het met (groot)ouders, als ze zien dat hun (klein)kinderen de kerk verlaten, waar zij zelf zich zo voor hebben ingezet?

Verschijningsdatum volgend nummer 10 februari 2023

Thema's volgende nummers

- april Kind en Wetenschap
- juni Ontmoetingsdagnummer Christus navolgen, hoe doe je dat? / Moderne Devotie in onze tijd

ADRESSEN

Voor **abbonementen, adreswijzigingen** etc.:
Administratie steunpunt Bijbelstudie
Postbus 499, 8000 AL Zwolle
tel. 038 427 04 48 (uitsluitend bereikbaar op woensdagochtend tussen 9-12 uur)
Voorkeur gaat uit naar contact per e-mail:
administratie@steunpuntbijbelstudie.nl

WegWijs is een uitgave van de
Gereformeerde Bijbelstudiebond
Alles over de bond vind je op
www.steunpuntbijbelstudie.nl.

Redactie *WegWijs*

Hoofdredacteur: Frits Tromp
Eindredacteur: Martha Riemer
Redactieleden: Dieneke van de Kamp,
Ria Kuijper, Piet Zeilstra, Chris van Zwol.

Voor de **inhoud** van *WegWijs*:
Redactiesecretaris: Frits Tromp
Bleeklaan 3M 8921 GW Leeuwarden
e-mail: redactie@steunpuntbijbelstudie.nl

Abbonementen *WegWijs*

Leden van verenigingen die bij steunpunt
Bijbelstudie zijn aangesloten, krijgen *WegWijs*
gratis. Particulier abonnement: €22,50 per
kalenderjaar.

Opzeggen: schriftelijk of via e-mail vóór
1 december

Losse nummers van *WegWijs* zijn te bestellen
via het bestelformulier op de website
www.steunpuntbijbelstudie.nl. De kosten zijn:
€ 3,50 per stuk. Dit is incl. verzendkosten.
De betaling van uw bestelling kunt u direct
overschrijven naar bankrekening
NL74 INGB 0000 8394 84 t.n.v. van
Gereformeerde Bijbelstudiebond te Zwolle
o.v.v. *WegWijs*-nummer als betalingsreferentie.

WegWijs is ook verkrijgbaar in **braille**,
grootletter, **digitale** en **gesproken** vorm via
CBB, Christelijke Bibliotheek voor blinden en
slechtzienden, Postbus 131, 3850 AC Ermelo,
tel. (0341) 565499

Overname van artikelen is alleen toegestaan na
toestemming van de redactie.

Vormgeving en opmaak *WegWijs*:
LPB media | www.lpbmedia.nl
Druk: Scholma, Bedum;
ISSN-nummer 0929-2136

A close-up photograph of a green fern frond, with its intricate structure of fine, feathery leaflets clearly visible. The frond is positioned diagonally across the frame. In the background, a human eye is visible, looking directly at the viewer. The background is a soft-focus landscape of sand dunes, with the warm, golden light of the sun creating long, gentle shadows and highlights on the sand's surface. The overall composition is layered and symbolic, combining nature, human presence, and a biblical reference.

*Maar God, de HEER,
riep de mens: 'Waar ben je?'*
Genesis 3:9